

Ұлттық ойын халықтың рухани қазынасы

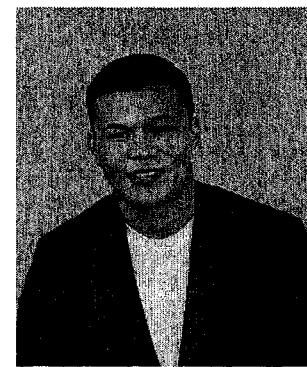
Ұлттық ойындар қазақ халқының өмірінде үлкен маңызымен қатар алуан түрге ие болуында. Ең қызығы өсіп келе жатқан кішкентай балалардан ересек адамдарға дейін қатысып ойнайтын сан алуан ойын түрлері бар. Қазақтың ұлттық ойындары жалпы айтқанда ең негізгі бес түрге бөлінеді. Бір ескерер дүние, бұл бес ойын түрі түркі тектес халықтардың барлығына ортақ десек те болады. Соның бірі тоғызқұмалақ ойыны. Айта кететін болсақ «Тоғызқұмалақ» - қазақ халқының баға жетпес рухани қазынасы. Қазіргі күні «Тоғызқұмалақ» әлемнің көптеген мемлекеттеріне кеңінен танымал. Атап айтқанда, Ұлыбритания, Швейцария, Франция, Германия, Испания, Түркия, Чехия, Ресей, Украина, Қытай, Моңғолия, Қырғызстан, Колумбия елдерінде сан мыңдаған адам «Тоғызқұмалақ» ойнауда. «Тоғызқұмалақ» ойыны НЗМ (Назарбаев Зияткерлік Мектебі) бағдарламасында бар екендігі, сондай-ақ осыған байланысты интернеттік бағдарламалар жасалғандығын да айта кетсек болады. Сенімді түрде солай деп айтуға әбден болады. Кең сахараны мекен еткен еркін халық күнделікті тұрмыс-тіршілігінде ойын-сауыққа ерекше мән беріп отырған. Және үлкеніші ойнайтын әрбір ойынның шығу негізінде ұлттық дүниетанымы мен тарихы жатыр. Сөбепсіз ештеңе де пайда болмайтыны секілді қазақтың әрбір ойынның шығу тегінде өмірлік қажеттіліктер мен сұраныстар жатыр. Адамзат баласы ойын элементтері арқылы өмірде кездесетін қауіп-қатерден сақтануға, ақыл-айлалы болуға осы ойындар арқылы машықтанып отырған. Тоғызқұмалақ ойынан өзге, қазақтардың қыстың ұзақ кештеріндегі сүйікті ермегінің бір дойбы ойыны болған. Әлем тарихында тым ілкі дәуірлерде пайда болған осы дойбы ойыны қазақ даласына да ертеректе келгені анық. Енді дойбы туралы мәліметтерге назар аударсақ. Дойбы ең алғаш Мысыр жерінде 3500 жыл бұрын пайда болған деген болжам бар. Қазіргі заманғы зерттеушілер дойбының таралу тарихы мен жолдарын әлі күнге дейін толық дәлелдеп, ғасырлар қойнауында жасырын жатқан сырды әлі де толыққанды талдап бере алған жоқ. Зерттеулерге қарағанда кәдімгі дойбы ойыны орта Азияға X ғасырларда жеткен көрінеді. Ал, қазақ даласына дойбы ХVIII ғасырда сауда

жолдары арқылы келген, қазақтың батыс аймақтарында «шатраш», ал басқа аймақтарда «дойбы» деп аталған деген деректер жиі ұшырасады. Енді «Шеген» ойынының қысқаша тарихына тоқтала кетсек. Жылқыны алғаш қолға үйретіп, оны мініс келігі мен азығы, сондай-ақ сусыны ретінде пайдаланушылар - қазақ жерінде өмір сүрген ежелгі тайпалар екенін ғалым В.Зайберт «Ботай мәдениеті» арқылы дәлелдеген болатын. Қазақ

халқы төрт түлік малдың өті мен сүйегін, терісі мен жүнін күнделікті тұрмыс қажетіне молынан пайдаланып келген. Бұл - қазіргі тілмен айтқанда - қалдықсыз өндіріс болып саналады. Ұсақ малдың жілігінде болатын асықтар мен ірі қара малдың сақаларын етінен арылтып, бояп, қажет болса қорғасын құйып, түрлі ойындарға пайдаланған. Міне, осыдан асық ойыны пайда болған. Асық ойыны - бұл баланы ептілік пен тапқырлыққа, батылдыққа, есептей білуге үйретудің таптырмас құралы. Бір асықтың өзі ғана қазақтың қаншама сөзін өн бойында сақтап тұр.

Асыққа қатысты ырымдар мен тыйымдар, мақалдар мен мәтелдер де баршылық. Бұлардың барлығы да халқымыздың асық ойынына деген ынта ықыласының белгісі. «Шеген» ойынын еске түсіретін ат спорт түрі бұл күндегі Еуропадан

кездеседі. Ағылшын ақсүйектерінің сүйікті әрі машықты спорт ойынының бірі - «Поло» ойыны. Поло ойыны бүгінгі қазақтарға тек теледидар арқылы ғана жақсы таныс. Яғни, ат үстінде доп таяқпен доп құалап ойнайтын бұл ойынды «ат хоккейі» деуге де болады. Бұл «ат хоккейі» біздің ата-бабаларымыз да сүйіп

ойнаған. Оған көне түркі мұралары, атап айтқанда Махмұд Қашқаридің, Жүсіп Баласағұнның еңбектері куә болады. X-XI ғасырлардағы түркі халықтарының ежелгі мұраларында «Шеген» ойыны туралы нақты деректер бар. Жүсіп Баласағұн езінің «Құтты білік» дастанында «Елшілер қандай болу керектігі туралы баяндалатын» тарауында осы шегенді айтып өтеді. Елші тілге шебер, шешен, әдепті, зерелі алғыр болуы керек, әрі шахматты, шегенді жақсы ойнауы тиіс дейді. Сонымен қатар, Махмұд Қашқаридің «Түркі сөздігі» кітабында шегенді ат үстінен арнайы имек таяқпен доп құалап ойнайтын спорт түрі деп атап өтеді. Осы Орта Азия мен қазақ жерінде кеңінен ойнаған «Шеген» яғни «Атты поло» ойыны соңғы жылдары көршілес Өзбекстан елінде жақсы жолға қойылып келеді. Поло ойынының түп бесігі - түркілер екендігі даусыз. «Шеген» ойыны Тұранда туып-өскен Ұлы Моғолдар империясының патшасы Бабыр Үндістанға апарған. Ұлттық ойындардың тарихы алыс жүзжылдықтар мен мыңжылдықтардың қойнауында жатқанына ербір ойынның қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар себеп болғанын жоғарыда атап өттік. Сонымен, бұған дейінгі әңгіменің қорытындысы - қазақ халқы ұлттық ойындарға өте бай және қазіргі әлемдік танымал спорттық ойындардың пайда болуына біздің бағзы бабаларымыздың да қосқан ез үлесі бар. Бұл - үлкен мақтаныш. Үлкен мақтаныш екендігін атай отырып, сол ойындарды бүгінгі жас ұрпақ кәдесіне жаратсақ құба-құп болар еді. Әйгілі философ Зигмунд Фрейд: «Ойын дегеніміз - бала үшін мұны ешкім үйрете алмайтын нәрсеге үйрету әдісі», - деген екен. Демек, әлемнің өзге халықтары сияқты, қазақ халқы да өзінің өскелең ұрпағын ойын арқылы алуан түрлі өмірлік бейімділіктерге баулып отырған. Осы арқылы қазақтың дене-қуаты күшті парасатты ұл-қыздары елі мен жерінің, ар-намысын қорғауға қашанда әзір болып қалыптасқан. Бабадан мирасқа жеткен осы ұлттық ойындарымызды еш ұмытпай оны заман талабына сай жаңаша синтездесек ел болашағының жарқын болары сөзсіз.

Жандос АМЕТОВ,
М.Әуезов атындағы ОҚУ колледжі дене
шынықтыру мамандығының оқытушысы.